

IKKINCHI JAHON URUSHIDAN KEYINGI 20 YILLIKDA MEHNAT BANDLIGI MASALALARI VA O‘ZGARISHLARI

Samarova Aziza Muhiddin qizi

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti 2-kurs

Tayanch doktoranti

E-mail: azizasamarova@gmail.com

(99) 304-11-84

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18675930>

Annotatsiya: *Ikkinchi jahon urushidan so‘ng respublikada aholi o‘rtasida sezilarli o‘zgarishlar ro‘y berdi: bolalar va mehnatga layoqatli qatlam soni kamaydi, yoshi katta kishilar ko‘paydi. Bunga urush yillaridagi qiyinchiliklar natijasida tug‘ilishning kamayishi va o‘limning ko‘p bo‘lganligi asosiy sabab, deb ko‘rsatiladi. Urushdan oldingi yillar erkaklar va ayollar o‘rtasidagi farq shunda ediki, erkaklar soni ko‘p edi. Mazkur maqola Samarqand viloyatidagi ishchi va xizmatchilar mehnat bandligi masalalari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *urush, mehnat, ishchi, resurs, aholi.*

Аннотация: *После Второй мировой войны в населении республики произошли значительные изменения: сократилось количество детей и трудоспособного населения, увеличилось число пожилых людей. Основной причиной этого стало снижение рождаемости и высокая смертность в результате тягот военных лет. В довоенные годы разница между мужчинами и женщинами была такова что мужчин было больше. В данной статье рассматриваются вопросы занятости рабочих и служащих в Самаркандской области.*

Ключевые слова: *война, труд, рабочий, ресурс, население.*

Abstract: *After World War II, significant changes occurred in the population of the republic: the number of children and the working-age population decreased, and the number of elderly people increased. The main reason for this is decrease in birth rates and high mortality rates as a result of the hardships of the war years. In the pre-war years, the difference between men and women was such that there were more men. This article discussed the issues of employment of workers and employees in the Samarkand region.*

Key words: *war, labor, worker, resource, population.*

Aholi soni va uning o‘shish sur‘atlari mamlakat mehnat resurslari hajmi va tuzilishini, xalq xo‘jaligining turli tarmoqlari uchun ishchi kuchini shakllantirish imkonini belgilab beradi. Bunda aholining tabiiy o‘shishi uning son jihatdan va jamiyat mehnat resurslari o‘shishining asosiy omili hisoblanadi. Aholini va uning tarkibiy qismi bo‘lgan ishchi kuchini takror ishlab chiqarish birinchi navbatda tug‘ilish darajasiga bog‘liqdir. Agar aholini takror ishlab chiqarish hozirgi tug‘ilib ko‘payishga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lsa, ishchi kuchini takror ishlab chiqarish ilgarigi tug‘ilib ko‘payish darajasi bilan belgilanadi va har bir davr uchun mustaqil baholanadi. Aholini va ishchi kuchini takror ishlab chiqarishda O‘zbekiston SSR umumiy qonuniyatlari bilan bir qatorda o‘z

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

xususiyatlariga egadir. Bular eng avvalo aholini takror ishlab chiqarishning o‘ziga xos miqdor ko‘rsatkichlarida ifodalandi. [1. B. 41]. Kommunistik qurilish davrida ma‘naviy hayotning barcha sohalarini hamda madaniy muassasalarning roli va ahamiyati tag‘in ortadi, chunki kommunistik qurilishning barcha asosiy vazifalari: kommunizmning moddiy-texnika bazasini yaratish, ijtimoiy munosabatlarni kommunistik munosabatlar darajasiga ko‘tarish, yangi jamiyat kishisini tarbiyalash kabilarni muvaffaqiyatli hal qilish ko‘p jihatdan madaniyatning umumiy darajasiga bog‘liqdir. Binobarin, kommunizm yo‘lida iqtisod hamda madaniyatni yanada ko‘tarish va rivojlantirish, xalq ma‘naviy hayotining barcha sohalarini tez yuksaltirish va shu kommunistik madaniyat jarayonida mazmunan yagona madaniyatni shakllantirishni nazarda tutadi. [2. B. 50-55]. Samarqand viloyatining sanoat, ishlab chiqarish va shuningdek, qishloq xo‘jaligida eng rivojlangan markazlari Samarqand va Kattaqo‘rg‘on shaharlaridir. Mashinasozlik, metalni qayta ishlash, kimyo, yengil va oziq-ovqat sanoati va qurilish-arxitektura sohasi juda rivojlangan. “Krasniy dvigatel” zavodi mashinasozlik, traktor va avtomobilsozlik sohasida, “Kinap” zavodi esa uning eng kinoteatr, klub, teatrlar uchun jihozlar ishlab chiqarishda eng ilg‘or korxonalar sanalardi. Viloyatda kimyo sohasida eng zarur mahsulotlar ishlab chiqaruvchi “Superfosfat” zavodi aholi uchun sanoat va qishloq xo‘jaligida katta yutuqlarga erishgan. Yengil sanoatda Samarqand, Kattaqo‘rg‘on, Urgut, Oqtosh, Nurota to‘qimachilik, trikotaj, paxta tozalash, tikuvchilik, teri-qoplama sohalarining 47 ta korxonadan iborat bo‘lgan. [3. B. 478-479]

Samarqand viloyati aholisi ikkinchi jahon urushidan oldin 5% ishchi va xizmatchilar, dehqonlar-74, 6%, shaharliklar 6%, qishloq katta yer egalari 13%, boshqa ijtimoiy guruhlariga kiruvchilar 1, 4% ni tashkil etgan. Pul islohoti o‘tkazilganligi, kartochka sistemasi bekor qilinganligi, narxlarning pasaytirilganligi mehnatkashlar farovonligini keskin ravishda yaxshiladi, ularning xarid quvvatini oshirdi. Mana shularning hammasi savdo-sotiqni yanada yaxshilash maqsadida mahsulot ayirboshlash sistematik ravishda ko‘paytirib borish, magazin, umumiy ovqatlanish korxonalarining shaxobchalarini kengaytirish, xilma-xil va sifatli mollarni aholiga uzluksiz sotib turishni ta‘minlash, savdo va umumiy ovqatlanish korxonalarining ishini kontrol qilishni kuchaytirish choralari ko‘rildi. [4. B. 389]

Pul islohoti va oziq-ovqat mollari bo‘lgan kartochkalarni bekor qilish to‘g‘risidagi qaror qabul qilingandan keyin o‘tgan bir yil ichida Samarqandda 235 ta yangi savdo korxonalarini ochildi. [3. 478-479]. Demografik inqiroz -bu faqatgina iqtisodiy yoki tibbiy muammo emas. Bu hodisa sobiq sovet jamiyatining axloqiy, ijtimoiy va siyosiy inqirozi natijasidir. Jamiyat o‘z qadriyatlarini yo‘qotgan, davlat tizimi esa yangi sharoitlarga moslashishga ulgurmagan edi. [5. B. 11]

Ikkinchi jahon urushidan so‘ng, ishchi va xizmatchilar oyligi ko‘tarila boshladi, paxta tozalovchilarning oyligi 30, 1 foizga, to‘qimachilarning 34, 2 foizga oshdi. 1950-yillardan boshlab, kasaba uyushmalari tomonidan, ishchi kuchining katta qismi ayollar, xotin-qizlardan iborat uchastkalarining ish jarayonini yaxshilash, unumdorligini oshirish uchun texnika xavfsizligi shakllantirildi. [4. B. 389]

Mazkur yillarda Samarqanddagi temir yo‘l hunar bilim yurtlari va 5 fabrika-zavod ta‘limi maktablarida turli ixtisoslar bo‘yicha 2, 5mingdan ortiq ishchi tayyorlangan. Partiya, Komsomol, kasaba soyuz tashkilotlari to‘rtinchi besh yillikda ishchi va injener -texnik xodimlarning malakasini oshirish borasida katta ish qildi. Samarqandning ko‘pgina korxonalarida ilg‘or mehnat metodlarini o‘rganish maktablari, ikkinchi kasb o‘rgatadigan maktablar, a‘lo sifatli mahsulotlar ishlab chiqarish,

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

uskunalardan foydalanishning rentabelligini oshirish yo‘llarini o‘rgatuvchi maktablar tashkil etildi. 1950-yilda shahar sanoat korxonalarida ishlab turgan ishchi va xizmatchilarning soni 1940-yilda Samarqand oblastida ishlagan ishchi va xizmatchilar sonidan ancha ko‘p edi. [6. B. 260]

“Ayollar mehnati” arteli ishchilarining 360 dan ko‘prog‘i mahalliy millat ishchilari edi. Yangi sanoat korxonasi va sexlarning ishga tushirilishi, mavjud fabrika va zavodlarning kengaytirilishi bilan sanoat ishchilarning soni ko‘paydi. Samarqand sanoat korxonalarida partiya, komsomol tashkilotlari yildan-yilga mustahkamlanib, kommunist va komsomol safi o‘stib bordi. 1950-yilda 5485 kommunist va 10800 komsomol bo‘lgan bo‘lsa, 1955-yilda kommunistlar 6254 kishiga (shulardan ishchilar 1729 kishiga), komsomollar esa 19000 kishiga (shulardan ishchilar qariyb 8000 kishiga) yetdi. [7. B. 3]

1965-yilda ishchi va xizmatchilarning oila daromatining 73, 1 foizi maoshdan, 22, 8 foizi nafaqa, stipendiyadan, 2, 4 foizi yordamchi xo‘jaliklar hisobidan olindi. 1964-yil 15-iyulda KPSS MK va Ministrlar Sovetining ishchi va xizmatchilarning oylik maoshlarini oshirish to‘g‘risida qarori e‘lon qilindi. Qarorda eng kam ish haqi 40-45 rubl miqdorida belgilanib, maorif xodimlari maoshi 25 foizga, sog‘liqni saqlash xodimlariniki 18 foizga, uy-joy, kommunal xo‘jaligi xodimlariniki 15 foizga oshirilishi haqida keltirilgan. [8. B. 145]

Ayollar va butun respublika aholisining ta‘lim darajasidagi bunday jiddiy o‘zgarishlar tug‘ilish darajasi va umuman aholining tabiiy ko‘payishiga ta‘sir ko‘rsatdi. Ayollarning bilim olishi oilaning unumdorligiga alohida ta‘sir ko‘rsatadi. Shaharda ham, qishloqda ham tug‘ilishning eng yuqori ko‘rsatkichlari o‘rta va to‘liq bo‘lmagan o‘rta ma‘lumotga ega bo‘lgan ayollardir. Boshlang‘ich ma‘lumotga ega bo‘lmagan ayollar tug‘ilish darajasi to‘liq bo‘lmagan ayollarga nisbatan pastroqdir. Bog‘lang‘ich ma‘lumotga ega bo‘lmaganlar orasida keksa avlod ayollari ko‘pchilikni tashkil etdi. O‘rta kasb-hunar va oliy ma‘lumotli ayollar boshlang‘ich yoki undan kam ma‘lumotga ega bo‘lgan ayollarga qaraganda 1, 5-2 baravar kam farzand ko‘rgan. O‘rganish davrida shahar aholisining etnik tarkibi ham tug‘ilishga ta‘sir ko‘rsatdi. Ayollarning ta‘lim darajasi oshgani sayin, katta yoshdagi bolalar tug‘ilishi ham kamaydi. Shaharlarda yetti va undan ortiq bolalar tug‘ilish ham sezilarli darajada kamaydi. So‘rovda qatnashgan o‘zbekistonlik ayollar orasida oliy ma‘lumotli va yetti -o‘n va undan ortiq bolalilar 2, 1%ni tashkil etgan. Deyarli barcha guruhlar bo‘yicha shaharda ko‘p bolali oilalar (yetti yoki undan ko‘p bolali) sonining sezilarli darajada qisqarishi kuzatildi. Demak, aholining ayniqsa, ayollarning bilim darajasining oshishi O‘zbekistonda ma‘lum darajada tug‘ilishning pasayishiga olib keldi. [9. B. 1-8]. Samarqand viloyati to‘qimachilik boshlig‘i G. Prixojan tomonidan 16-mart 1967-yil 12 shtat oylik ish haqi miqdori 978 rubl 75 tiyin deb tasdiqlangan: [10. B. 312]

1-jadval

№	Lavozimlar	Shtat birligi	Oylik ish haqi miqdori	Oylik fond/to‘lanish tartibi
1.	Direktor	1	126	126
2.	Katta agronom	1	100	100
3.	Ipak va tutchilik qismi bo‘yicha bosh agronom	1	83-25	83-25
4.	Pillani birinchi qayta ishlovchi katta agronom	4	90	90

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

5.	Laboratoriya boshlig‘i	1	96-75	96-75
6.	Katta hisobchi	1	90	90
7.	Amaliyotchi	2	40	40
8.	Haydovchi	1	63	63
Jami:		12		978-75

O‘zbekiston sobiq SSSRni sanoatlashtirishga va uning iqtisodiy mustaqilligini mustahkamlashga muhim hissa qo‘shish bilan birga aslida xom ashyo respublikasi bo‘lib qolayotgan edi. Ittifoqning umumiy xalq xo‘jalik majmuida o‘lkamizning ixtisoslashuvi o‘zgarmadi. U “inqilibdan oldingi” davrda qanday bo‘lsa, ya‘ni “qizil imperiya” markaziy mintaqalarining sanoat jihatidan rivojlanish imkoniyatlarini qondirishga qaratilgan bo‘lsa, xuddi shunday ahvolda qolgan bo‘lib, respublikaning iqtisodiy manfaatlari bilan mutlaqo hisoblashilmadi. Ortib borayotgan sanoat ishlab chiqarishini kadrlar bilan ta‘minlash jarayoni ziddiyatli tarzda davom etdi. Bir tomondan, sanoatlashtirishning shiddatli sar‘atlari ishchilar va muhandis-texnik xodimlarning son jihatidan jadal o‘shishiga imkon berdi. Keyingi yillarda ko‘chirib keltirilganlar soni ortib bordi. O‘zbekiston o‘zining yirik resurslarga ega edi. Lekin yuz minglab yangi kelganlar orasida tajribali xodimlar bilan bir qatorda, malakasiz xodimlar va boqimandalar tobora ko‘payib borgan. Aslida ular ortiqcha ish kuchi edi. U busiz ham respublikada keragidan ortiqcha mavjud bo‘lgan mehnat resurrlaridan foydalanishga yuzaga kelgan qiyinchiliklar yanada chuqurlashgan. Bugungi kunda ma‘lum bo‘lishicha, markaziy mintaqalardan aholining ommaviy ravishda ko‘chirib keltirilishi faqat xalq xo‘jaligi maqsadlarini emas, ko‘proq siyosiy maqsadlarni nazarda tutgan edi. [11. B. 3-90]

Xulosa. Malakali kadrlar tayyorlashda katta yutuqlar qo‘lga kiritilganligiga qaramay jamoat tashkilotlari, sanoat korxonalarini ma‘muriyatining bu sohadagi ishida qiyinchiliklar va kamchiliklar ham uchrab turadi. Malakali ishchilar, texniklar, injenerlar yetishmas, mahalliy millatlardan turli ixtisoslar bo‘yicha ishchilar tayyorlash yaxshi yo‘lga qo‘yilmagan edi. Xotin-qizlarni rahbarlik lavozimlariga ko‘tarish yaxshi tashkil etilmagandi. Samarqand ishchilar sinfining mehnat g‘ayratini va siyosiy aktivligini oshirishda ixtirochi va ratsionalizatorlar jamiyati bilan bir qatorda ilmiy-texnika jamiyatining mahalliy bo‘limlari ham katta ishlar qildirlar. Bular yangi texnikani, ilg‘orlar tajribasini hamda fan va texnika muvafaqqiyatlarini ishlab chiqarishga joriy qilish bilan shug‘ullandilar. Sotsializm qurilishini tugallash yillarida Samarqandda injener-texnika bilimlarining asoslarini egallagan ishchi-ratsionalizatorlarning, ishchi-ixtirochining, keng ishlab chiqarish profilini o‘zgartirib olgan mutaxassisning yangi tipi vujudga keldi. Malakali kadrlar tayyorlashda katta yutuqlar qo‘lga kiritilganligiga qaramay jamoat tashkilotlari, sanoat korxonalarini, ma‘muriyatning bu sohadagi ishida qiyinchiliklar va kamchiliklar ham uchrab turgan. 50-yillarda malakali ishchilar, texniklar, injenerlar yetishmas, mahalliy millatlardan turli ixtisoslar bo‘yicha ishchilar tayyorlash yaxshi yo‘lga qo‘yilmagan edi. Xotin-qizlarni rahbarlik lavozimlariga ko‘tarish yaxshi tashkil etilmagandi. Partiya va jamoat tashkilotlarining muayyan maqsadni ko‘zlab, ishlashlari, shahardagi ishchi, injener-texnik xodimlarning fidokorona mehnatlari natijasida Samarqand sanoat korxonalarini to‘rtinchi besh yillik planini muddatidan oldin bajardi, mahsulotning miqdori ko‘paydi va sifatli yaxshilandi. Sovet xalqi urushdan keyingi birinchi besh yillik planini muvaffaqiyatli bajarib, Kommunistik partiya

“Xotin-qizlar ilmda: tiklanish, yuksalish va taraqqiyot sari qadamlar” mavzusidagi Respublika ilmiy-amaliy anjuman materillari to‘plami. NamDPI – 2026-yil, 11-fevral

rahbarligida sotsialistik qurilishning yangi vazifalarini amalga oshirishga kirishdi. Partiya XIX syezding besh yillik plan direktivalarida ko‘rsatib o‘tilganidek, “To‘rtinchi besh yillik planning muvaffaqiyatli bajarilganligi xalq xo‘jaligining hamma tarmoqlarini yanada yuksaltirish, xalqning moddiy farovonligini oshirish, sog‘liqni saqlash va madaniy saviyasini yanada o‘stirishni ta‘minlaydigan yangi besh yillik planni qabul qilishga” imkon berdi. Fabrika va zavod ishchilari ishlab chiqaishni rivojlantirish suratlarini kundan-kunga oshirib, yangidan-yangi ichki rezervlarni ishga soldilar, o‘z korxonalarining obro‘yini oshirishga harakat qildilar hamda ko‘plab yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqardilar.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Murakayev M. Ishchi kuchidan foydalanish rezervlari. T. , “O‘zbekiston”. 1982. B. 41.
2. Oqilov Q. , Abbosova L. O‘zbekiston xotin-qizlari madaniy qurilishda. 1976. B. 50-55.
3. O‘zbekiston sovet sotsialistik respublikasi. T. , 1981. B. 478-479.
4. История Узбекской ССР. С древнейших времен до наших дней. Т. 1974. С. 389.
5. Ch. Berker, D. Bloom. The Demographic Crisis in the Former Soviet Union: Introduction. W&L/De&opmerzt Vol. 26, No. 11, pp. 1913-1919, 1998. Printed in Great Britain.
6. Samarqand tarixi. 1970. B. 260.
7. Sam VDA. 494-jamg‘arma, 1-ro‘yxat, 658-hujjat. 3-varaq.
8. To‘xtayeva R. N. “Sovet hokimiyatining pul islohotlari va O‘zbekiston aholisining ijtimoiy hayoti (1917-1970-yillar)” nomli diss. Samarqand. 2021. B. 145.
9. Саидова З. А. Рождаемость в Узбекистане (1890-1990 гг). Демографическая устойчивость исторический опыт. 15. 01. 2024. С. 1-8.
10. Sam VDA. 926-jamg‘arma 2-ro‘yxat 58-hujjat. 312-varaq.
11. Tarix shohidligi va saboqlari. Chorizm va sovet mustamlakachiligi davrida O‘zbekiston milliy boyliklarining o‘zlashtirilishi. T. : “Sharq”. 2001. B. 3-90.
12. UTILIZATION OF LOCAL RESOURCES IN UZBEK NATIONAL PRESS DURING THE SECOND WORLD WAR. (2023). Scientific Journal of the Fergana State University, 28(3), 16. <https://journal.fdu.uz/index.php/sjfsu/article/view/1757>